

УДК 330.101.5

Зайцев Ю. К., д.е.н., проф.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНА ОБМЕЖЕНІСТЬ СУЧАСНОГО НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У статті досліджено причини неспроможності економічної теорії, що базується на принципах неокласики та неолібералізму, до аналізу природи глибинних субстанціональних чинників, які визначають характер протиріч сучасної економічної системи, межі ефективності економічної мотивації, можливі варіанти трансформації суспільства в умовах динамізації процесів глобалізації; визначається місце та роль сучасної політичної економії у пізнанні сутності тенденцій розвитку економічних і соціальних відносин між основними суб'єктами економічного життя на планеті.

В статье исследуются причины неспособности экономической теории, основывающейся на принципах неоклассики и неолиберализма, к анализу природы глубинных субстанциональных факторов, определяющих характер противоречий современной экономической системы, пределы эффективности экономической мотивации, возможные варианты трансформации общества в условиях динамизации процессов глобализации; определяется место и роль современной политической экономии в познании сущности тенденций развития экономических и социальных отношений между основными субъектами экономической жизни на планете.

The article investigates the reasons for inability of economic theory, which is based on the principles of neo-classic and neo-liberalism, to the analysis of the nature of deep substantial factors. The last ones determine the character of contradictions of the modern economic system, the limits of economic motivation efficiency, and the possible options for the transformation of society in the context of dynamization of the globalization. It is determined the place and the role of modern political economy in cognition the essentiality of the trends for the development of economic and social relations between the main subjects of economic life on the planet.

Ключові слова. Неокласична теорія, неолібералізм, реальний неолібералізм, філософія неолібералізму, політична функція сучасного неолібералізму, ринкова економіка, вільний ринок, економічна людина, рух до синтезуючого мислення, сучасна політична економія, «поле» предмета сучасної політичної економії, інститути.

Ключевые слова. Неоклассическая теория, неолиберализм, реальный неолиберализм, философия неолиберализма, политическая функция неолиберализма, рыночная экономика, свободный рынок, экономический человек, движение к синтезирующему мышлению, современная политическая экономия, «поле» предмета современной политической экономии, институты.

Key words. Neo-classical theory, neo-liberalism, real neo-liberalism, philosophy of neo-liberalism, political function of neo-liberalism, market economy, free market, economic human, movement to synthesizing thinking, modern political economy, "field" of the object of modern political economy, institutions.

Постановка проблеми. Постійний пошук теоретичних концепцій, моделей, парадигм, підходів, на основі яких можна забезпечити ґрунтовний усебічний аналіз процесів, що відбуваються у сучасному економічному та соціальному житті планети, дослідити причини та сутність глибинних протиріч, які існують, виникають і розвиваються у відносинах між окремими суб'єктами економічних відносин, окремими національними господарськими системами, сформулювати ключові принципи економічної політики розвитку, вимагає, насамперед, наукової оцінки можливостей домінуючих і в наш час у теоретичному арсеналі багатьох дослідників і політиків принципів неолібералізму, окреслення основних засад економічної науки, яка б могла забезпечити перехід до субстанціонального синтезуючого мислення щодо оцінки стану, перспектив та інструментальних можливостей забезпечення прогресивного системного розвитку суспільства у майбутньому.

Із початком ХХІ ст. у науковому середовищі усе наполегливіше проявляється позиція вчених, які вважають неокласицизм, неолібералізм засадничо безплідними щодо розв'язання проблем теоретичного системного осмислення процесів економічного, соціального та суспільного розвитку в цілому. Отже аналіз процесів, які відбуваються у сучасному теоретичному середовищі, визначення найконструктивніших теоретико-методологічних підходів щодо проникнення у сукупність суперечностей сучасних економічних систем і формулювання найбільш ефективних механізмів їх розв'язання, є актуальним, необхідним для подальшого розвитку сучасної економічної теорії, як основи формування науково виважених стратегічних цілей та інструментів економічної політики сучасних держав.

Аналіз останніх джерел і публікацій. В останні роки стрімко зростає кількість і критична напруга наукових публікацій, присвячених проблемам подальшого розвитку економічної теорії, аналізу причин, які не дозволяють прихильникам неокласики, неолібералізму адекватно реагувати на виклики часу, особливо в умовах економічних і фінансових криз, що завдяки формуванню глобалізованого суспільства, стрімко охоплюють усі регіони та країни планети. Якщо у другій половині ХХ ст. Карл Поланьї був на Заході майже самотнім критиком принципів мейнстріму та неолібералізму, то сьогодні серед таких критично налаштованих стосовно здатності неолібералів давати відповідь на питання пов'язані із визначенням глибинних причин прорахунків у регулюванні сучасного ринкового господарства, соціальної сфери, учених опинились навіть такі відомі науковці, прихильники ринкових методів регулювання, як Янош Корнаї, Пол Кругман, Гжегож В. Колодко та інші. Значну увагу дослідженню діалектики трансформацій місця та ролі різних напрямів і шкіл в економічній теорії приділяють, крім уже названих, такі вчені, як: Колін Крауч, Петер Ульріх, Петер Груневеген, А. А. Гриценко, В. Н. Тарасевич, П. С. Єщенко, В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев, А. В. Бузгалін, А. І. Колганов, В. А. Колпаков, Г. І. Мусіхін і багато інших.*

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні десятиріччя ХХ ст. мова в економічній науці йшла лише про стагнацію, руйнацію традиційного предмету політичної економії, надмірну абстрактність її цілей і методів дослідження. Водночас, неокласична теорія, у різних формах її прояву на засадах неолібералізму, постійно нарощувала свої позиції, як у науковому, так і в політичному полі суспільства. Усе було вирішено на довгострокову перспективу — є ринкова економіка —

* Див, наприклад: *Карл Поланьї. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени* / Перевод с английского А.А. Васильева, С.Е. Федорова и А.П. Шурбелева / Под общей редакцией С. Е. Федорова. — СПб.: Алетей, 2002; (М., 2002); *Янош Корнаї* Размышления о капитализме / пер. с венг. О. Якименко; науч. ред. Д. Расков. — М.: Издательство Института Гайдара, 2012; *Пол Кругман. Кредо либерала* / Центр исследований постиндустриального общества; Вступ. статья В. Л. Иноземцева. — М.: Издательство «Европа», 2009; *Гжегож В. Колодко. Глобализация, трансформация, кризис — что дальше?* / Г. В. Колодко; вводная статья Р. С. Гринберга. — М.: Магистр, 2011; *Колін Крауч. Странная не-смерть неолібериализма* / Колін Крауч; пер. с англ. — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012; *Ульрих П. Критика экономизма*. — М.: Вузовская книга, 2004; *Петер Груневеген. Политическая экономия и экономическая наука* // Экономическая теория / Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена: Пер. с англ. / Науч. ред. чл.-корр. РАН В. С. Автономов. — М.: ИНФРА-М, 2004; *Ю. К. Зайцев, Савчук В. С.* Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень). — К.: КНЕУ, 2011; *Єщенко П. С.* Куда движется глобальная экономика в ХХІ веке? / П. С. Єщенко, А. Г. Арсеев. — К.: Знання України, 2012; *Колпаков В. А.* Социально-эпистемологические проблемы современного экономического знания (экономическая наука эпохи перемен): Научная монография / В. А. Колпаков. — М.: «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2008; *Бузгалін А. В., Колганов А. И.* Пределы капитала: методология и онтология. Реактуализация классической философии и политической экономии (избранные тексты). — М.: Культурная революция, 2009; *Мусихин Г. И.* Очерки теории методологий [Текст] / Г. И. Мусихин; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013; *А. А. Гриценко.* Социально-экономические трансформации: перспективы политэкономического исследования / «Политэкономия: социальные приоритеты. Материалы Первого международного политэкономического конгресса. Т. 1: От кризиса к социально — ориентированному развитию: реактуализация политической экономии». — М.: ЛЕНАНД, 2013; *В. Н. Тарасевич.* О широком смысле и предметном пространстве современной политической экономии / «Политэкономия: социальные приоритеты. Материалы Первого международного политэкономического конгресса. Т. 1: От кризиса к социально — ориентированному развитию: реактуализация политической экономии». — М.: ЛЕНАНД, 2013; *Ю. К. Зайцев.* К вопросу определения системы институциональных координат предмета и методологии современной политической экономии / «Политэкономия: социальные приоритеты. Материалы Первого международного политэкономического конгресса. Т. 1: От кризиса к социально — ориентированному развитию: реактуализация политической экономии». — М.: ЛЕНАНД, 2013; і багато ін.

найефективніша форма функціонування сучасних господарських систем, центральною фігурою такої системи є економічна людина (індивід), яка володіє достатньою пасіонарністю, знаннями та мотивами для розв'язання усіх основних завдань економічної діяльності самостійно, без нав'язування значних інституційних обмежень економічної поведінки з боку держави, а всі політичні, соціальні, економічні, моральні відхилення від таких ключових принципів функціонування системи — від лукавого, отже, викликають лише порушення рівноваги, амбівалентність світогляду, поведінки суб'єктів господарювання і, зрештою, ентропію у структурі функціонуючої економічної та соціальної систем, усієї метасистеми в цілому.

Такий підхід до розуміння сутності процесу еволюції економічної теорії, безперечно, мав і має право на існування. Однак, він, на наш погляд, не може бути ефективним без урахування ряду обставин:

по-перше, він не може замінити собою усю сукупність теоретичних економічних, політичних, соціальних наук, поза результатами досліджень яких створити ефективний механізм функціонування економічної системи у довгостроковому періоді, надто в умовах формування постіндустріального типу економіки та суспільства, неможливо;

по-друге, висхідною умовою реалізації майже абсолютної економічної свободи індивіда, суб'єкта економічної діяльності, отже й умовою реалізації принципів економічного лібералізму у предметному полі неокласицизму, може бути тільки вільний ринок, вільна конкуренція індивідів. Однак, і в цьому, гадаю, можна погодитися з видатним ученим Карлом Поланьї, — такий ринок існував надзвичайно короткий час в історії розвитку ринкової форми функціонування економіки*;

по-третє, функціонально-факторний аналіз принципів і механізмів розвитку ринкової економіки та її агентів може бути конструктивним та ефективним лише за умови глибинного та глибокого дослідження сутності загальних законів функціонування економічної та соціальної системи в той чи той конкретно-історичний період розвитку людського суспільства. А це, безперечно, може зробити тільки політична економія, звичайно, за умови дотримання принципів і законів внутрішнього саморозвитку*, оскільки функціонально-факторний аналіз таких досліджень і не передбачає.

Власне, ця залежність і визначає сутність, форми та принципи діалектики взаємовпливів різних концепцій предмету економічної теорії в умовах постійної внутрішньої трансформації усіх структурних елементів існуючих економічних і господарських систем. Саме політико-економічний аналіз цих трансформацій і змін, визначення закономірностей, чинників та інститутів, що регулюють їх прояв, використання та реалізацію в інтересах економічного і соціального розвитку суспільства, є основою конструктивного використання здобутків неокласики в реальному економічному житті.

По-перше, такий аналіз відбиває стрімко зростаючу потребу економічної (й не тільки) науки у визнанні правомірності існування тенденції «руху до синтезуючого мислення, вільного від вузості та конфронтаційності» [1], яка стає ключовим принципом

* Зокрема, **Карл Поланьї визначає цей період всього у 36 років: із 1834 по 1870 рік.** «До 1834 року в Англії державою були усунені практично всі обмеження, які заважали вільному функціонуванню ринків факторів виробництва. А до 1870 року контррух (термін Поланьї), який розвивався в рамках процесу адаптації суспільства до ринку, уже привів до створення нових інститутів, що обмежували саморегульовану ринкову систему» — *Поланьї Карл. Избранные работы.* — М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). — С. 16.

* Доречі, оцінюючи можливості неокласики, неолібералізму у розв'язанні таких теоретичних проблем, згадуваний уже нами Карл Поланьї підкреслював: **«Ніде філософія лібералізму не зазнавала такого ніщивного фіаско, як в осмисленні проблеми змін. Запалена емоційною вірою у стихійний розвиток, вона у своєму ставленні до перемін відкинула позицію здорового глузду, замінивши його фанатичною готовністю приймати будь-які соціальні наслідки економічного прогресу. Економічний лібералізм так нічого й не зрозумів в історії промислової революції саме тому, що вперто прагнув оцінити соціальні процеси з економічної точки зору»** — *Карл Поланьї. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени* / Пер. с англ. А. А. Васильева, С. Е. Федорова и А. П. Шурбелева. Под общей ред. С. Е. Федорова. — СПб.: Алетей, 2002. — С. 45.

теоретичних досліджень; по-друге, усе глибшим стає усвідомлення науковою спільнотою того факту, що вирішити завдання координації такого синтезуючого руху економічної теоретичної думки може лише сучасна політична економія, яка, щоправда, й сама ще повинна пройти свій шлях повернення до великомасштабного мислення.

Доречі, у зв'язку із уже сказаним, не можна не звернути увагу на таку специфічну функцію неолібералізму та неокласицизму, яка робить його залежним від досягнень політичної економії: окрім виконання цілком прагматичних функцій пошуку оптимальних форм, методів, інструментів ефективного використання обмежених ресурсів, у стабільному економічному та соціальному полі діяльності, з метою забезпечення стійкого зростання доходів економічної людини, індивіда, а в наш час, і «колективного індивіда» (якщо можна умовно назвати так корпорацію), сучасний неолібералізм виконує й конкретні політичні завдання, політичну функцію — збереження, у довготривалому періоді, філософських, психологічних, духовних, моральних установок індивідуума — працівника, підприємця тощо, на економічну та політичну відособленість, «відрубність», атомістичність, що дозволяє верхівці економічної та політичної влади маніпулювати їх свідомістю, забезпечувати прийняття необхідних рішень на псевдodemократичній основі, розв'язувати реальні провали ринку, викликані, у тому разі, й неефективними, або суто егоїстичними, діями великих корпорацій (насамперед, фінансових) за рахунок таких роз'єднаних індивідів, що у сукупності складають роз'єдане атомістичне суспільство.

Безперечно, що нова «конституційна революція» не входить у плани тих, кому парадигма абсолютно домінуючого економічного індивідуалізму забезпечує прийняття рішень з позицій реалізації, насамперед, власних інтересів. Із цього приводу, доречі, цікаві та конструктивні думки висловлює в одній із своїх останніх робіт «Странная не-смерть неоліберализма» Колин Крауч* (2012).

За цих умов, запропонувати системну, науково обґрунтовану теоретичну концепцію та модель гармонізації економічного життя, соціально-економічних відносин, як умови подальшого економічного розвитку суспільства, може тільки оновлена політична економія на основі розвитку архітекτονіки предмета та методології досліджень.

Проблеми, які стоять перед нею в цьому плані, знаходять свій прояв, насамперед, у необхідності: а) розширення поля предмета досліджень політико-економічного характеру*, поглиблення процесів його структуризації; б) формування нових напрямів у системі політико-економічних досліджень, пов'язаних із посиленням

* Колин Крауч, зокрема, ставить і дає відповідь на питання: чому неолібералізм виходить із фінансової кризи, отримавши ще більшу політичну владу? «Хоча фінансова криза вдарила по банках і була пов'язана з їх поведінкою, вихід із кризи у багатьох країнах був представлений як необхідність раз і назавжди ліквідувати державу загального добробуту та скоротити державні витрати. І ця проблема сьогодні не обмежується якоюсь однією країною, оскільки неолібералізм — це міжнародне і навіть глобальне явище.» «Ключовим для цієї загадки є той факт, що реально існуючий неолібералізм, який можна протиставити ідеологічно чистому неолібералізму, далеко не настільки вірний вільним ринкам, як стверджується. Скоріше, він відданий гігантській корпорації, яка визначає суспільне життя. Зіткнення ринку та держави ...сховує наявність цієї третьої сили, яка будучи набагато сильнішою за дві інші, видозмінює їх дії»: Крауч, Колин. Странная не-смерть неоліберализма / Колин Крауч; пер. с англ. — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. — С. 12, 13.

На думку К. Крауч, «Політика початку ХХІ ст. уявляє собою не зіткнення, а безліч зручних компромісів трьох цих сил»: «Політична влада корпорації «помітніше за все знаходить свій прояв у вражаючому за масштабами лобіюванні, у здатності» до «шопінгу режимів» щодо інвестування, однак, також і «у все більшому прагненні урядів віддавати в підряд приватним фірмам свої власні функції, внаслідок чого останні стають залученими у формування державної політики». Зростання соціальної корпоративної відповідальності К. Крауч також розглядає як процес, «в результаті якого фірми беруть на себе завдання, що виходять за межі бізнесу, як наслідок, це знову ж таки впливає на державну політику». «Водночас, фінансова криза 2008—2009 р.р. ніяким чином не поставила під питання роль у сучасних суспільствах гігантських корпорацій, особливо фінансових, послуживши лише для посилення їх влади» — Див.: Там само. — С. 13—14.

* Поле предмета сучасної політичної економії, у нашому розумінні, це простір економічних досліджень відносно обособлений від інших наук специфікою сукупності проблем дослідження, якісно спрямованістю цілей дослідження, специфікою очікуваних результатів. Водночас, якщо простір, у якому працюють політекономі, багатопрошарковий, багатовимірний, доступний представникам інших наук і напрямів, то специфіка проблем аналізу, якісна спрямованість цілей дослідження, специфіка очікуваних результатів, безперечно, ексклюзивні, оскільки пов'язані з проникненням у сутність економічних явищ і процесів, із визначенням у них місця та ролі не просто людського ресурсу, і навіть не економічної людини, але людини багатифункціональної, полісистемної, здатної до саморозвитку своїх інноваційних функцій, форм самореалізації що далеко виходять за межі економічних потреб та інтересів.

взаємозалежності цивілізаційних складових сучасної метасистеми^{**}; в) конкретизації інструментальної бази досліджень, формування її дворівневої системи — рівня абстрактних категоріальних сутнісних характеристик і рівня інституціональних досліджень, які у єдності забезпечують рівень узагальнень, прогнозів і рекомендацій придатний для формування конкретних цілей економічної політики, принципів та інструментів реалізації цих цілей.

Субстанціональний характер таких змін у предметі та методологічний парадигми політико-економічних досліджень викликає ряд запитань, на які слід відповісти, перш ніж сформулювати інституційне поле та сутність предмету сучасної політичної економії, специфіку її функцій, місце в системі соціальних і гуманітарних наук. Серед цих питань первісним, на наш погляд, є питання про збереження чи зникнення базових, засадничих ознак та елементів структури предмета класичної політичної економії, які накладають певні нормативні просторові та якісні обмеження на дослідження політико-економічного характеру.

Відповідь на таке питання, в свою чергу, передбачає пошук відповідей на такі питання: чи зникла різноманітність економічних, політичних, соціальних інтересів основних суб'єктів економічного життя, яка визначає динаміку, форми, межі їх активності? Чи ліквідовані причини, що породжують протистояння основних суб'єктів суспільного виробництва, пов'язані з функціонуванням приватної власності, домінуванням принципу ринкової справедливості?^{*} Чи відображає сучасна система мотивації до праці, особливо у постсоціалістичних країнах і країнах, що розвиваються (населення яких складає 6/7 від загальної кількості населення планети), визнання та повноцінне використання об'єктивно існуючого закону та, одночасно, інституційної норми — безпосереднього взаємозв'язку та взаємозалежності між трудовою активністю працівника, якісними характеристиками результатів його трудової діяльності та рівнем його доходів, якістю життя (з чого виходив Й. А. Шумпетер, обґрунтовуючи причини живучості капіталістичної системи господарювання), як необхідної умови трансформації та наступного розвитку економічної та соціальної системи?

Якщо ми аргументовано та чесно відповімо на ці питання, слід буде визнати існування ланцюга проблем соціально-економічного характеру, які складали ядро предмета досліджень класичної політичної економії і які потрібно буде досліджувати та розв'язувати й сучасній політичній економії. Це свідчить і про історичну спадковість предмету сучасної політичної економії, у всій різнобарвності її складових і напрямів, про її нерозривний зв'язок із класичною політичною економією, яку вже значний час ховають на принципах, які певний період існували в Інституті «червоної професури».

Водночас, уявлення про наступність і зв'язки предмета класичної та сучасної політичної економії дозволяє говорити про наявність ядра сутнісних категорій та інституційних форм, які сьогодні складають архітектуру проблем економічних теоретичних досліджень. Це, як і раніше, відносини власності у їх розвитку, потреби та інтереси індивіда, бізнес-структур, різних соціальних груп, суспільства та держави. Однак, це також нові інституціональні форми та проблеми, народжені, з одного боку, розвитком технологічного способу виробництва, зокрема, такі, наприклад, як нематеріальне виробництво, вартість нематеріального продукту, інтелектуальна праця та її результати, а також принципи розподілу цих результатів; з іншого — інтелектуальна власність, інтелектуальний, соціальний, організаційний, інституційний, культурний, цивілізаційний, політичний, віртуальний фінансовий

^{**} Один із засновників нової політичної економії Джеймс Б'юкенен підкреслював у своїй нобелівській лекції «Конституція економічної політики» (1987): *«Відносини між особистістю та суспільством у більшій мірі є основним питанням політичної філософії, ніж економіки. Однак будь-який економіст, який намагається пролити світло на цей взаємозв'язок, неминуче вторгається у межі філософії — найбільш глибокої області наукового пізнання»*: — Джеймс Б'юкенен. Сочинения. Пер. с англ. Серия: «Нобелевские лауреаты по экономике». Т. 1. / Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Нуреев Р. М. и др. — М.: Таурус Альфа, 1997. — С. 18.

^{*} В Україні, наприклад, у 2010 р. 50 % найбідніших громадян заплатили 36% податків, тоді як у США на цю категорію громадян припадає лише 2,3 %. Водночас, 10 % найбагатших американців платять 70% податків, а 1 % самих багатих — 36 %. У сучасній Україні — відповідно 20 и 4 % // Ю. Лукашин. Раздача слонов. — «2000», 16.03. 2012. — С. В 4.

капітал і проблеми його використання, які впливають із особливостей виникнення доданої вартості, що, часто-густо, не пов'язана безпосередньо з працею, а, в окремих випадках, і не передбачає її використання.

Об'єкт дослідження сучасної політичної економії настільки складний унаслідок стрімкого розвитку суспільних форм функціонування економічної системи, що неминуче виникає необхідність певної диференціації предмета в межах самої політичної економії (нова, інституціональна, міжнародна, субстантивістська політична економія, політекономія середнього класу тощо) і, відповідно, формулювання певних норм і правил дослідження закономірностей та інституційних форм функціонування специфічних об'єктів економічного та соціального життя.

При цьому, як ми вважаємо, основні інституційні норми та правила, які визначають зміст поля досліджень, залишаються єдиними для всіх напрямів — це закони та закономірності розвитку системи економічних і соціальних відносин під впливом змін у технологічному способі виробництва та суспільстві, його політичній системі, нові інститути та інституціональні форми, що забезпечують ефективну мотивацію інтеграції абсолютної більшості працездатних індивідів у конструктивну економічну діяльність.

Становлення постіндустріального, інформаційного типу економіки та суспільства викликає якісні зміни не тільки в усіх структурних елементах економічної системи, але й у всій системі важелів і чинників, які забезпечують її функціонування та розвиток. Такі зміни знаходять свій прояв, насамперед, у збагаченні цілей економічного розвитку, соціалізації усіх інституційних форм економічного життя.

За цих умов, безперечно, змінюється парадигма предмета та методології дослідження економічних явищ і процесів, тенденцій їх розвитку у віддаленій перспективі. Зокрема: нова парадигма методології досліджень у полі предмету сучасної політичної економії передбачає, про що вже неодноразово йшлося у наших публікаціях, визнання та використання принципу методологічного плюралізму, подолання предметної та методологічної автаркії при дослідженні природи економічних явищ і процесів, що, безперечно, є важливим у плані розвитку архітекτονіки політичної економії за напрямками; принциповим є також визнання правомірності розвитку, збагачення понятійного апарату політичної економії, зокрема, за рахунок таких багатосутнісних категорій і понять, як: економічна свобода, економічна та політична влада, інтелектуальний, соціальний, політичний капітал, соціальна конкуренція, соціальна відповідальність бізнесу, соціальне партнерство тощо. Особливе місце у такому збагаченні займає реалізація потреби у поєднанні категоріального та інституціонального рівня досліджень основних закономірностей, тенденцій і соціальних форм розвитку економіки та суспільства.

Важливість такого синтезу визначається тим, що інститути, на відміну від системи категорій, які є «формами осмислення економічних явищ, виділеними у поняттях науки», такими, що «відбивають в об'єктах вивчення лише їх загальні риси», уявляють собою «відносно стійкий набір правил та організованих практик, укорінених у структурах значень і ресурсів» [2].

Діалектика використання уже згаданого принципу полягає в концентрації уваги дослідників не на економічних, політичних, або інших подіях і процесах, як таких, «а на більш постійних інститутах, усередині яких ці події та процеси виникають і які в основному визначають курс їх розвитку» [3]. Поєднання категоріального та інституціонального рівнів аналізу забезпечує перехід політичної економії на якісно новий рівень можливостей, адже такий аналіз набуває рис конкретності, позбуваючись надмірної абстрактизації*. Як зазначав Дуглас Норт, головна роль, яку інститути відіграють у суспільстві, полягає у зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча й не обов'язково ефективною) структури взаємодії між людьми [4].

Слід також відмітити актуальну та конструктивну для сучасної парадигми політико-економічних досліджень методологічну особливість інституціоналізму: ви-

* Із цього приводу Марк Блауг казав: «Із часів Адама Сміта економічна наука маніпулювала вкрай абстрактними передумовами, отриманими або шляхом інтроспекції, або на основі невимоглих емпіричних спостережень. Із їх допомогою створювалися теорії, які давали прогноз реальних подій». — Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Пер. с англ., 4-е изд. — М.: Дело Лтд, 1994. — С. 647.

значаючи економіку як сукупність інститутів, що формують ринки та забезпечують їх функціонування на основі певних правил, інституціоналісти не зводять свій аналіз тільки до аналізу ринкових інститутів. Ще Торнтон Веблен, розглядаючи «безпосередньо економічні» або «економічні за своїм характером» інститути як «економічну структуру суспільства» [5], відмічав їх нерозривний зв'язок з інститутами соціальними. Останні, в його уяві, є «особливими способами існування суспільства, що утворюють особливу систему суспільних відносин і виступають дійовим чинником відбору», у процесі якого відбувається формування домінуючих, або пануючих, типів відносин, тобто економічних відносин, і духовної позиції суб'єктів цих відносин [6]. Водночас, трансформація самих соціальних інститутів, на думку вченого, в основі своїй має сили цілком економічні за своєю природою.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток та ускладнення економічної системи, структури та характеру взаємовпливів соціальних зв'язків між різними суб'єктами економічної діяльності під впливом динамічних якісних змін у технологічному способі виробництва, інституційному середовищі, принципах забезпечення ефективної мотивації інтелектуальної праці, викликає нагальну потребу глибокого усвідомлення сутності цих процесів як єдиного цілого, отже потребує системного осмислення закономірностей трансформації не лише інституціональних форм сучасного ринкового господарства, сучасного суспільства, таких як постіндустріальне, інформаційне суспільство тощо, але й пізнання тих сутнісних зрушень, що відбуваються на субстанціональному рівні в економічній системі капіталізму, у самому капіталістичному способі виробництва. Поза таким аналізом зрозуміти перспективи розвитку капіталістичної ринкової економічної системи неможливо, отже неможливо забезпечити науково виважений підхід до конструктивного вибору принципово важливих рішень, пов'язаних із забезпеченням стійкості існуючої економічної системи, подальшим ефективним використанням її переваг у розв'язанні економічних, соціальних, цивілізаційних проблем людини та людства.

Оскільки економічна теорія, яка функціонує на принципах індивідуалізму, раціоналізму, невтручання держави у процеси регулювання умов і динаміки економічного розвитку, в силу своєї ринкової та політичної заангажованості нездатна забезпечити якісний системний аналіз усієї величезної сукупності економічних і позаекономічних чинників економічного розвитку в умовах постійних якісних трансформацій факторів виробництва, суспільства, виконати місію системних досліджень внутрішніх субстанціональних важелів економічного та соціального розвитку, які, за одних умов, сприяють такому розвитку, а за інших — породжують та поглиблюють протиріччя у глибоких механізмах функціонування сучасної метасистеми, може лише політична економія — оновлена, наповнена новим предметним і методологічним змістом, націлена на співпрацю з усіма іншими гуманітарними науками у виявленні найбільш глибоких важелів впливу на ділову активність кожної працездатної людини в умовах розвитку економічної та політичної свободи і демократії.

Література

1. Абалкин Л. Экономическая теория на пути к новой парадигме // Вопросы экономики. — 1993. — № 1. — С. 10.
2. Джеймс Гаррі Марч, Йохан Ольсен. Новий інституціоналізм: організаційні чинники у політичному житті // Огляд американської політичної науки. — Вашингтон. — 1984. — № 3. — С. 734—749.
3. Корнаи Я. Системная парадигма // Общество и экономика. — 1999. — № 3—4. — С. 86.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономика. — М., 1997. — С. 21.
5. Веблен Т. Теория праздного класса: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1984. — С. 215.
6. Там само. — С. 200.

Стаття надійшла до редакції 2 квітня 2013 р.